

ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ У МАС-МЕДІА ТА ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ

Вивчаються прояви, причини поширення інтолерантності (ксернофобії, расизму, дискримінації) у ЗМІ та публічному дискурсі України, а також основні труднощі боротьби з явищем.

Ключові слова: расизм, ксернофобія, толерантність.

Изучаются проявления, причины распространения интолерантности (ксернофобии, расизма, дискриминации) в СМИ и публичном дискурсе Украины, а также основные трудности борьбы с явлением.

Ключевые слова: расизм, ксернофобия, толерантность.

The manifestations, reasons of intolerance (xenophobia, racisms, discrimination) circulation in mass-media and Ukrainian public discourse are studied as well as main difficulties of phenomenon counteraction.

Key words: racisms, xenophobia, discrimination.

«Підтримання атмосфери толерантності, усунення чинників міжнаціональної напруженості й конфліктів є одним із пріоритетних завдань України як правової, демократичної держави, що прямує шляхом інтеграції в європейське співтовариство», проголосила держава в останній доповіді про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин¹. Практичній реалізації цих завдань перешкоджає відсутність системної, послідовної політики протидії проявам нетерпимості (ксернофобії, расизму, дискримінації) як невід'ємної складової поточної етнонаціональної політики. Етнополітика кожної демократичної держави виконує функцію формування культури міжетнічної взаємодії в поліетнічному суспільстві, яка передбачає поєднання нормативно-правових вимог, що регулюють стосунки представників етнічних груп, з впровадженням різноманітних соціальних практик позитивної взаємодії².

Етнонаціональна політика України наражається на суттєві труднощі у формуванні культури толерантної, недискримінаційної міжетнічної взаємодії. Про це свідчить багато фактів. По-перше, статистичні дані рівня нетолерантності в українському соціумі, який стабільно залишається високим. Згідно з опитуванням КМІС сукупний індекс етнічної дистанційованості в 2010 р. становив – 5,3. Нагадаємо, що допустимий рівень толерантності не перевищує 4, що означає готовність допустити представників іншого етносу як членів родини, близьких друзів, сусідів, колег по роботі. Найнижчий рівень толерантності українці мають до циган, румунів, арабів, африканців. Більшість респондентів не погоджуються, щоб ці етнічні групи жили в Україні, а отже, демонструють ксернофобію у ставленні до них³.

По-друге, вільне поширення ксернофобської (расистської, в тому числі антисемітської) літератури. В Україні безперешкодно видаються та розповсюджуються книги, брошури, які містять інформацію, що направлена на розпалювання расової, релігійної ворожнечі та ненависті, а також приниження національної честі, гідності та образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переко-

наннями. Цим самим порушується конституційний принцип рівноправності громадян незалежно від їхньої етнічної належності; ст. 46 Закону України «Про інформацію», відповідно до якої інформація не може бути використана, зокрема, для пропаганди насильства, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, посягання на права та свободи⁴; ст. 28 Закону України „Про видавничу справу”, яка встановлює обмеження: видавнича діяльність не може бути використана для пропаганди насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини⁵; ст.161 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті⁶.

Однак прямого застосування цих положень українського законодавства для заборони ксенофобської літератури, що пропагує етнічну нерівність, поділ на вищі та нижчі раси/етноси, не спостерігається. Правоохоронні органи та органи виконавчої влади воліють не помічати подібних правопорушень, толерантно ставлячись до проявів нетолерантності та етнічної ворожнечі. Неконтрольованим залишається й Інтернет-простір, що є одним з головних джерел поширення нетолерантності та ксенофобії в Україні. Деякі веб-сайти систематично публікують антисемітські, расистські та ксенофобські матеріали, що містять елементи дискримінації за ознакою етнічної належності та розпалюють міжетнічну ворожнечу.

Справа в тому, що чинне законодавство не містить визначення поняття засобів масової інформації в мережі Інтернет, а також спеціального закону, який би регулював їхній статус, порядок створення та засади діяльності. Основні закони, що визначають діяльність ЗМІ: Закон України "Про інформацію", Закон України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", Закон України "Про телебачення і радіомовлення", Закон України "Про інформаційні агентства" не поширюються на Інтернет-видання. Ст. 20 Закону України „Про інформацію” стверджує, що порядок створення (заснування) та організації діяльності окремих засобів масової інформації визначаються законодавчими актами про ці засоби. Г. Красноступ наполягає на необхідності підготовки проекту закону „Про засоби масової інформації в мережі Інтернет”⁷. Відповідний закон має бути прийнятий з вимогами та обмеженнями щодо змісту інформації, які стосуються друкованих ЗМІ, телебачення та радіомовлення.

Роль Інтернету як джерела інформації в Україні зростає, водночас ця сфера залишається практично нерегульованою, що дозволяє расистським і ксенофобським організаціям використовувати веб-сторінки як майданчики для тиражування інформації, спрямованої на розпалювання міжетнічної ворожнечі та ненависті, поширення етнічних стереотипів, приниження національної честі та гідності осіб. Водночас авторів таких матеріалів неможливо притягти до відповідальності за антидискримінаційним законодавством України, оскільки, по-перше, на Інтернет-публікації не розповсюджується законодавство про ЗМІ, а по-друге, складно встановити особу, яка їх поширює. Це серйозна проблема, яка нівелює інші зусилля держави у боротьбі з нетолерантністю, дозволяючи вільне поширення ксенофобських, расистських закликів в мережі Інтернет.

На цю проблему вказує й Європейська Комісія проти расизму та нетерпимості в Четвертій доповіді по Україні, оприлюдненій 21 лютого 2012 р. ЄКРН висловлює подив з приводу того, що в Україні міжетнічна ненависть і ксенофобія присутні навіть на Інтернет-форумах, організованих органами місцевого самовряду-

вання. У зв'язку з цим Європейська Комісія проти расизму та нетерпимості рекомендує українській владі вжити конкретних заходів для вирішення проблеми запобігання використанню Інтернету для розповсюдження расистських, ксенофобських та антисемітських коментарів і матеріалів⁸. Окрім законодавчої регламентації, рекомендується підвищити пильність з боку влади та правоохоронних органів і розпочати судове переслідування осіб, відповідальних за видання та розповсюдження расистських матеріалів через Інтернет.

Однак, якщо у випадку мережі Інтернет правоохоронні органи посилаються на труднощі, пов'язані з виявленням авторів ксенофобських матеріалів і відсутність законодавчих норм, які регламентували б діяльність Інтернет-видань, то незрозуміло залишається їхня бездіяльність щодо поширення такої інформації в друкованих ЗМІ, діяльність яких має антидискримінаційні обмеження, передбачені чинним законодавством. Окрім вже згадуваних, ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» про неприпустимість зловживання свободою діяльності друкованих ЗМІ забороняє використовувати їх для пропаганди насильства, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі. У випадку порушення цього положення суд за зверненням пропінняє випуск видання⁹. Втім, це не зважає окремим друкованим ЗМІ систематично поширювати публікації ксенофобського (расистського, антисемітського) змісту.

Так, значного розголосу не лише в Україні, а й за її межами набула скандальна публікація ксенофобської статті під назвою «Біля «Орнави» лилася «чорна» кров...» у Новій тернопільській газеті від 25 січня 2012 р. У ній йдеться про бійку між студентами з африканських та арабських країн через українку. Стаття насичена ксенофобськими висловлюваннями, що принижують гідність осіб у зв'язку з їхньою етнічною належністю, неприйнятними в толерантному публічному дискурсі. «Для Тернополя ж така масована «чорна навала» означає загострення криміногенної ситуації, спалах проституції, поламани долі наших дівчат та жінок, невідомі хвороби...», – коментують присутність іноземних студентів у місцевих ВНЗ неназвані автори¹⁰. Публікація супроводжується фотоколлажем, на якому іноземні студенти зображені у вигляді мавп. У ній чітко простежується нетерпимість, зверхнє ставлення до представників інших рас. Ця стаття спричинила міжнародний резонанс і була гостро розкритикована в європейських ЗМІ, які звинуватили Україну у відкритому расизмі та ксенофобії.

Але редакція газети не побачила жодних ознак цих явищ у статті, яка так негативно позначилася на іміджі України. У редакційній статті від 1 лютого Нова тернопільська газета вибачилася за публікацію «Біля «Орнави» лилася «чорна» кров...», а саме за некоректні висловлювання, які образили честь і гідність іноземних студентів. У матеріалі «Ні расизму!» зазначено, що редакція жодним чином не мала наміру образити будь-кого через расу, національність чи віросповідання. Тим часом студенти-іноземці вимагали не лише надрукувати вибачення за публікацію ксенофобського змісту, а й покарати офіційних осіб редакції, причетних до появи матеріалу, що розпалює міжетнічну ворожнечу, на першій сторінці другої за популярністю в місті Тернопіль газети.

Прокуратура, здійснивши перевірку складу злочину, передбаченого ст. 161 Кримінального кодексу України (порушення рівноправності громадян залежно від їхньої расової, національної належності або ставлення до релігії), відмовилася порушувати кримінальну справу за підозрою у навмисному розпалюванні расової

ворожнечі виданням "Нова тернопільська газета". Згідно з повідомленням прокуратури Тернопільської області перевірка показала, що автори публікації під назвою "Біля "Орнави" лилася "чорна" кров..." не мали на меті скоїти навмисні дії, спрямовані на розпалення національної, расової та релігійної ворожнечі й образу почуттів громадян за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних та інших переконань.

З цього випливає, що навіть за очевидний прояв ксенофобії за законодавством України неможливо притягнути до відповідальності винних, оскільки дуже складно довести умисність дій як обов'язкову умову, передбачену ст.161 ККУ. Редакція запевнила, що об'єктом критики насправді були зловживання алкоголем і негідна поведінка внаслідок алкогольного сп'яніння іноземних студентів, але аж ніяк не їхня етнічна належність або колір шкіри. «Це швидше алегорія, якою ми намагалися показати, що індивідуум чоловічої статі у нетверезому стані (будь-якої раси, національності та віросповідання), який ще й залицяється до жінки, нагадує мавпу», – зазначається у статті «Ні расизму!», в якій редакції вибачається перед іноземними студентами¹¹. Отже, прокуратура зробила висновок, що студенти з африканських та арабських країн зазнали образи ненавмисне, що означає відсутність складу злочину в діях редакції Нової тернопільської газети, який кваліфікується ст. 161 Кримінального кодексу України.

Проблема застосування антиксенофобського законодавства в Україні давно відома. Рада Європи вже багато років поспіль через свої органи та інституції закликає Україну привести етнонаціональне законодавство у відповідність до міжнародних стандартів протидії ксенофобії, расизму, усіх видів нетерпимості та дискримінації. Щодо стосується ст.161 ККУ – це умисність злочину та склад осіб. Протягом останніх років у Кримінальний кодекс України кілька разів вносилися зміни, спрямовані на посилення відповідальності за злочини ксенофобського, расистського характеру, але вони не вирішували цих проблем.

Зокрема, було збільшено максимальне покарання за розпалювання національної, расової чи релігійної ненависті або за сприяння прямию чи непрямию обмеженню прав, або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань з 5 до 8 років (ст. 161); етнічна мотивація (в тому числі на ґрунті релігійної нетерпимості) стала обтяжуючою обставиною, що посилює відповідальність у низці статей Кримінального кодексу, які стосуються злочинів проти життя чи здоров'я людини; посилено відповідальність за ввезення, виготовлення, зберігання та розповсюдження творів, які пропагують насильство та жорстокість, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію (ст. 300).

Позитивно характеризуючи ці поправки, Європейська комісія проти расизму та нетерпимості зазначає, що такий важливий термін як «дискримінація», введений ними до Кримінального кодексу, не здобув правового визначення. ЄКРН вкотре рекомендує розширити дію ст.161 ККУ, щоб включити злочини, вчинені щодо всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією України, а не лише щодо громадян. Цю рекомендацію, вперше викладену в Третій доповіді ЄКРН по Україні від 2008 року, держава проігнорувала під час внесення змін до Кримінального кодексу в частині посилення відповідальності за вчинення злочинів на ґрунті нетерпимості.

ЗМІ України недостатньо ретельно уникають поширення інформації, спрямованої на розпалювання міжетнічної ворожнечі, приниження гідності осіб за ознакою етнічної належності. По-перше, тому, що за подібні правопорушення не

передбачено чіткої відповідальності українським законодавством, а по-друге, тому, що вважають ксенофобську риторику ефективною стратегією для залучення широкого кола глядачів/читачів. ЄКРН зазначає, що українські журналісти та ЗМІ докладають мало зусиль для боротьби з расизмом, ксенофобією та расовою дискримінацією. Тим не менше провідні телеканали України підписали Хартію про партнерство заради інформаційних прав і свобод та захисту суспільної моралі. Цей документ за змістом є суспільним договором, який звертає увагу на саморегулювання в дотриманні ЗМІ законодавства про захист суспільної моралі. ЗМІ, що приєдналися до Хартії, гарантують недопущення зі своїх екранів і сторінок пропаганди війни, фашизму та неофашизму, насильства, приниження гідності та честі особистості, розповсюдження ксенофобії, українфобії та антисемітизму, расизму, розпалювання міжрегіональних, міжетнічних і міжконфесійних конфліктів¹². Однак цей документ є скоріше декларацією про наміри з огляду на його добровільний, необов'язковий характер.

У зв'язку з цим ЄКРН закликала органи влади України, не зазіхаючи на редакційну незалежність та свободу слова, вказати ЗМІ на необхідність забезпечення подання інформації таким чином, щоб не створювати атмосфери ворожості та неприйняття представників будь-якої етнічної групи, біженців, мігрантів, а також заохочувати будь-яку ініціативу з боку ЗМІ щодо отримання, вдосконалення професійної підготовки у сфері прав людини, протидії расизму та расовій дискримінації. Україні також рекомендували створити незалежний орган для відстеження подання інформації у ЗМІ.

Вивчаючи проблематику поширення нетерпимості в публічному дискурсі, необхідно обов'язково згадати діяльність політичних сил і політиків, що спекулюють ксенофобськими, расистськими гаслами. У їхніх заявах принципи толерантності характеризуються як слабкість влади, пропагується Україна для українців, дискримінація певних етнічних груп, обмеження їхніх прав. Зокрема, ультраправе ВО «Свобода» на мітингах, шпальтах партійних видань вільно використовує расистські, ксенофобські гасла (закликаючи українців боротися з «жидократією, москалями та ін»). Ультраправі політичні сили України відкрито, офіційно послуговуються в політичній боротьбі ксенофобською (нацистською, расистською, зокрема антисемітською) риторикою. Принципи виключності та нетолерантності зафіксовані в їхніх політичних програмах, з якими вони беруть участь у виборах усіх рівнів.

Поширення нетолерантності в політичному дискурсі практично не знаходить протидії з боку органів влади. Насамперед тому, що більшість частина українських політиків захищена недоторканністю (що означає ускладнену процедуру притягнення їх до кримінальної відповідальності). Зрозуміло, що рекомендації ЄКРН належним чином покарати політиків, які порушують заборону на розпалювання міжетнічної ворожнечі, не будуть дотримані. Адже вважається, що політичні сили та політиків у поширенні нетолерантності повинна стримувати реакція українських виборців, які не схвалюють надмірної етнізації та ксенофобізації політичного процесу.

Однак ультраправі політичні сили, намагаючись підвищити свій рейтинг, навпаки намагаються перевести невдоволення виборців соціально-економічними проблемами в етнічне русло, формуючи образ етнічного ворога, винного в негараздах українців. Неприязне ставлення поширюється не лише на мігрантів, а й українців з іншим кольором шкіри. Наприклад, Ю. Сиротюк, член політради ВО

«Свобода» ксенофобськи прокоментував перемогу чорношкірої українки у Національному відборі на участь у Євробаченні: «Краще було, якби на конкурс Євробачення поїхала людина, яка представляє саме Україну. А виходить так, що ми не хочемо показати своє обличчя. І Україну будуть асоціювати з іншим континентом десь у Африці»¹³.

Ця тенденція є небезпечною, оскільки сприяє поширенню ксенофобських, ізоляціоністських установок в українському суспільстві. Відтак Європейська комісія проти расизму та нетерпимості наполегливо рекомендувала українській владі утриматися від расистських і ксенофобських висловлювань, звернувши увагу на принципи таких документів як Хартія європейських політичних партій за нерасистське суспільство та Декларація про використання расистських, антисемітських і ксенофобських елементів у політичному дискурсі, на шляху України до європейських стандартів.

Поширенню інтолерантності у мас-медіа та публічному дискурсі опосередковано також сприяє відсутність єдиного органу координації та контролю заходів протидії расизму та ксенофобії в Україні. Раніше ця функція була покладена на Державний комітет у справах національностей та релігій. Саме Держкомнацрелігій найчастіше звертався до судових органів щодо припинення випуску ЗМІ, що розповсюджують інформацію, спрямовану на розпалювання міжетнічної ворожнечі. Ця урядова інституція брала участь у розробці програм з протидії расизму та дискримінації в українському суспільстві, координувала діяльність органів влади у сфері боротьби з проявами нетолерантності, налагоджувала взаємодію етнічних груп з органами влади, відповідальними за формування етнополітики.

Після розформування Держкомнацрелігій указом Президента в 2010 р. у ході оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, його функції було розпорощено між іншими органами. Але частина з них, зокрема ті, що стосуються боротьби з расизмом і ксенофобією, не були передані жодним іншим установам. Відтак скоординований підхід у цій сфері, що об'єднує зусилля різних сторін, які комплексно беруть участь у протидії расизму, було втрачено. Досі не прийняте рішення, який державний орган візьме на себе обов'язок координації зусиль української влади у боротьбі з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом і расовою дискримінацією. ЄКРН закликає українську владу визначитися з цим якомога швидше та забезпечити відповідний орган адекватними ресурсами, достатніми для ефективного виконання цих функцій¹⁴.

Інтолерантність (ксенофобія, расизм, дискримінація) широко представлені у мас-медіа та публічному дискурсі України. Її форми та прояви варіюються і не знаходять відповіді з боку держави, яка зобов'язалася дотримуватися принципів толерантності, рівноправності та недискримінації на шляху європейської інтеграції. Навіть очевидні прояви ксенофобії та расизму в ЗМІ та публічному дискурсі в абсолютній більшості випадків не завершуються притягненням до відповідальності, а отже, залишаються безкарними. Поширення інтолерантності у мас-медіа та публічному дискурсі сприяє ксенофобізації, тиражуванню етнічних стереотипів, а отже, зниженню рівня толерантності в українському суспільстві загалом. Без системної, узгодженої боротьби з проявами інтолерантності на всіх рівнях (політичному, правовому, інформаційному, культурному) на основі рекомендацій ЄКРН ксенофобія та расизм залишатимуться викликом етнополітичної стабільності та мирній взаємодії етнічних груп в українському суспільстві.

1. Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин (2009) [Електронний ресурс] / Council of Europe. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_SR_Ukraine_uk.pdf. 2. Антонюк О.В. Основи етнополітики: Навч. Посібник. – К.: МАУП, 2005. – С. 43. 3. Динаміка толерантності до різних національних груп [Електронний ресурс] / Human Rights in Ukraine. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/en/index.php?id=1289944910>. 4. Закон України «Про інформацію» // ВВР України. – 1992. – № 48. – Ст. 650. 5. Закон України «Про видавничу справу» // ВВР України. – 1997. – № 32. – Ст. 206. 6. Кримінальний кодекс України // ВВР України. – 2001. – № 25. – 26. – Ст. 131. 7. Красноступ Г. Правове регулювання «Інтернет – засобів масової інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/24640>. 8. Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин (2009) [Електронний ресурс] / Council of Europe. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_SR_Ukraine_uk.pdf. 9. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» // ВВР України. – 1993. – №1. – Ст. 1. 10. Біля «Орнави» лилася «чорна» кров... // Нова тернопільська газета. – 2012. – 25 січня. – С. 1. 11. Ні расизму! // Нова тернопільська газета. – 2012. – 1 лютого. – С. 1. 12. Провідні українські телеканали підписали Харгію про партнерство [Електронний ресурс] / ЗМІ України. – Режим доступу: <http://zmi.com.ua/?tag=новийканал>. 13. Заява члена Свободи про африканське коріння Гайтани викликала обурення в рядах толерантної опозиції [Електронний ресурс] / Народний оглядач. – Режим доступу: <http://sd.org.ua/news.php?id=20749>. 14. Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин (2009) [Електронний ресурс] / Council of Europe. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_SR_Ukraine_uk.pdf.